

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ СПРАВ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Викладено існуючі в теорії цивільного процесуального права погляди науковців на правову природу окремого провадження. Охарактеризовано процесуальні особливості розгляду справ окремого провадження. На підставі аналізу цих питань визначено спільні та відмітні риси окремого провадження в порівнянні з позовним провадженням і сформульовано власні висновки.

Ключові слова: окреме провадження, процесуальний порядок, спір про право, заявник, зацікавлена особа, заява, позов, вид судочинства.

Постановка проблеми. Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) у ч.3 ст.15 чітко визначає три види провадження: позовне, окреме і наказне [1]. Указані види провадження складають весь цивільний процес, мають визначену процесуальну мету і завдання, та відрізняються особливим порядком їх вирішення. Що стосується позовного провадження, то воно є найбільш поширеним видом цивільного судочинства, правила якого найчіткіше сформульовані в ЦПК України і є загальними для всіх справ. За правилами позовного провадження, але з урахуванням окремих положень, вирішуються справи й окремого провадження. Однак властива судовій діяльності з розгляду і вирішення цивільних справ цивільна процесуальна форма суттєво відрізняє окреме провадження від позовного провадження тим, що в його основі спрощений порядок вирішення справ через відсутність у ньому спору про право цивільне. Специфічний порядок розгляду та вирішення справ окремого провадження зумовлює і специфічну цивільну процесуальну форму, в якій і реалізується цей порядок.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженням питань, що стосуються поняття окремого провадження, з'ясуванням його сутності, процесуальних особливостей, аналізу справ окремого провадження, займалися такі вітчизняні процесуалісти, як С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, С.В.Васильєв, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, С.В. Щербак, М.М. Ясинок та ін., а також російські вчені-процесуалісти, такі як Н.А. Громошина, П.П. Єлісейкін, Н.М. Масленнікова, Г.Л. Осокіна, В.І. Решетняк, Т.В. Сахнова, Н.О. Чечіна, Д.М. Чечот, В.В. Ярков та ін. Незважаючи на широкий спектр дослідження окремого провадження, у теорії цивільного процесуального права є багато спірних питань, що стосуються окремого провадження та, зокрема, процесуальних особливостей розгляду та вирішення справ,

які віднесені до цього виду провадження, що і є предметом нашого дослідження.

Мета статті – характеристика процесуальних особливостей розгляду та вирішення справ окремого провадження в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Діюче цивільне процесуальне законодавство, на відміну від ЦПК 1963 року, визначає окреме провадження як самостійний вид непозовного цивільного судочинства (ч.1 ст. 234 ЦПК). Таке визначення окремого провадження є не зовсім зрозумілим і не чітко сформульованим, оскільки законодавець починає його зі слів: “вид непозовного цивільного судочинства”. Тоді виходить, що законодавець, формулюючи сутність окремого провадження, виходить не від найширшого поняття – усього цивільного процесу, а від вузького – лише від позовного. Але позовне є теж видом провадження, тому, даючи поняття “окремому провадженню”, треба виходити з цивільного процесу в цілому. Разом з тим підтримуємо позицію вченого-процесуаліста М.М. Ясинка, який вважає, що кожна справа окремого провадження, являючи собою процесуальну форму, за своєю суттю не відрізняється від суті процесуальної форми позовного провадження, оскільки вони створюються на основі організаційних дій суду відповідно до процесуальних норм. Отже, процесуальна форма виникає на основі організаційних дій суду [14, с. 162], розвивається на ґрунті процесуальних правовідносин відповідно до процесуальних норм права, формується на основі локальних процесуальних форм, які своїми зовнішніми сторонами утворюють сегментарно стійку систему зовнішньої процесуальної форми судового процесу.

Що стосується особливостей даного виду провадження, то окреме провадження відрізняється від інших видів провадження за своїм предметом і завданнями суду, а також особливостями процесуального порядку розгляду справ [4, с. 97]. Так, найважливішою особливістю

справ окремого провадження є відсутність у них спору про право. Найчастіше під спором про право розуміють “певний стан суб’єктивного права” і стверджують, що спір є “суть суперечності, конфлікт, протиставлення сторін” [2, с. 63-68]. Однак відсутність спору ще не означає абсолютної безспірності справи. Сама необхідність установлення факту, який уже в силу цього не є очевидним, підтверджує можливість існування спору про факт. Крім того, сама особа, відповідно до якої розглядається справа, може оспорити подану в суд заяву, тобто “спорити по суті справи” [12, с. 20].

Тому в процесуальній науці протягом багатьох років точиться дискусія з приводу того, чи можливий в окремому провадженні спір про факт. І чи завжди спір про факт тягне за собою спір про право? З цього приводу сформувався два основні напрямки. Представниками першого є А.О. Мельніков, І.А. Жеруоліс, П.П. Єлісейкін, які стверджували, що спір про факт завжди тягне за собою спір про право, а тому він не припустимий в окремому провадженні. Більше того, І.А. Жеруоліс вважав, що незалежно від того, який виникає спір – підвідомчий суду чи не підвідомчий суду – завжди при спорі про факт необхідно залишати заяву без розгляду. У той же час представники іншого напрямку (С.Н. Абрамов, Р.Ф. Каллістратова, Д.М. Чечот) вважали, що спір про факт не завжди пов’язаний зі спором про право, а в окремому провадженні має місце “спірність позовних фактів і обставин” [8, с. 10; 5, с. 198-200; 6, с. 89-93; 12, с. 447-448].

На нашу думку, у справах окремого провадження можливий спір про факт, що буде вимагати судового підтвердження, тому що не завжди факти, які встановлює суд, є для нього очевидними і можуть викликати сумніви щодо їх існування. Тому в усіх цих ситуаціях суд повинен переконатися в їх існуванні шляхом перевірки та зіставлення доказів по справі, виявленні протиріч у міркуваннях зацікавлених осіб. Тому спір про факт у окремому провадженні можливий, а наявність чи відсутність факту мають бути встановлені судом, якщо спір про факт не перейшов у спір про право [3, с. 135]. “Спір про право” і “спір про факт” взаємопов’язані, але не тотожні явища. У ЦПК України передбачається, зокрема, лише заборона у вирішенні справ окремого провадження в разі виникнення спору про право, а не про факт. Отже, вважаємо, що суд у разі виникнення спору про факт може вирішувати таку справу у порядку окремого провадження. Як вважає Т.В. Сахнова, в порядку окремого провадження факти встановлюються при наявності та-

ких умов: факт, про встановлення якого просить заявник, породжує правові наслідки, заявник не має іншої можливості отримати чи відновити належні документи для підтвердження даного факту, встановлення факту не пов’язано зі спором про право, підвідомчого суду [10, с. 561].

Відсутність спору про право тягне за собою і відсутність сторін з протилежними інтересами (позивача і відповідача), а також третіх осіб. Суб’єктами процесуальних відносин є суд, особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу. Особами, які беруть участь у справі, є заявник, зацікавлені особи та їх представники (крім справ про усиновлення). Заявником може бути фізична чи юридична особа. Коло заявників, як правило, встановлено в нормах ЦПК, що і відрізняє справи окремого провадження від справ позовного провадження, в якому кожна особа має право в порядку, встановленому Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч.1 ст. 3 ЦПК). Усіх інших осіб, які будуть брати участь у справі, закон наділяє статусом зацікавлених осіб. На жаль, на практиці існують випадки, коли зацікавлених осіб узагалі не встановлюють і не викликають до суду, а не встановлення заінтересованих осіб призводить до неможливості їх вступу у процес для захисту своїх інтересів, а внаслідок цього не будуть всебічно з’ясовані всі обставини справи. Саме тому П.П. Єлісейкін стверджував про необхідність надання зацікавленій особі можливості на порушення спору і можливу погану юридичну обізнаність цих осіб [4, с. 67], що також може негативно вплинути на судовий процес. Крім зазначених порушень, на практиці зазначаються також випадки, коли заявників називають позивачами, а зацікавлених осіб – відповідачами, свідками. На наш погляд, це пояснюється тим, що законодавець не дає визначення заявника і зацікавленої особи. Тому варто було б, щоб ці дефініції були внесені до норм ЦПК України. Права й обов’язки заявника і зацікавленої особи передбачено ст. 27 ЦПК України, хоча дана стаття називається права та обов’язки осіб, які беруть участь у справі, а також ч.5 ст. 31 ЦПК зазначає, що заявники та зацікавлені особи у справах окремого провадження мають права і обов’язки сторін, за винятком встановленим у розділі IV цього Кодексу. Однак, як ми зазначали, ст. 31 містить перелік спеціальних прав сторін позовного провадження, але ці спеціальні права також поширюються на заявника і зацікавлених осіб. Тому ми погоджуємося з думкою

С.Я.Фурси, що у ЦПК повинна мати місце норма, яка б закріпила спеціальні процесуальні права заявника та зацікавлених осіб [11, с. 52]. Окрім заявника, зацікавлених осіб, інших учасників цивільного процесу, у справах окремого провадження можуть брати участь органи й особи, які за законом захищають права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК). Однак не варто забувати, що участь заявника та заінтересованих осіб відрізняється від їх участі у процесі, так як особи, перелічені у ст. 45 ЦПК порушують справу в суді чи вступають у процес не з метою захисту суб'єктивного інтересу, а з метою здійснення покладених на них обов'язків і для захисту інтересів інших осіб.

Специфічний інструментарій справ окремого провадження породжує і специфічну цивільну процесуальну форму цього виду провадження. Як зазначає В.В. Комаров, предмет судового розгляду передбачає правосудний характер діяльності, з яким пов'язана і специфічна процедура (форма) судочинства [9, с. 236], тому і процесуальний порядок розгляду справ окремого провадження має свої особливості.

Відсутність правового спору, а відповідно і сторін в окремому провадженні унеможлиблює пред'явлення зустрічного позову, заміну сторони, укладення мирової угоди, звернення до третейського суду та ін. Засобом порушення справи в суді є не позов, а заява, зміст якої не передбачено окремо в ЦПК, тому визначається за аналогією зі ст. 119, яка регулює зміст і форму позовної заяви. Спеціальні вимоги до таких заяв сформульовані в нормах, які регулюють процесуальний порядок вирішення справ окремого провадження. Як результат – внаслідок того, що немає позову – відсутні й інститути, пов'язані з ним: відмова від позову, але можлива відмова від заяви, а в деяких випадках заміна її предмета чи підстави (справа про обмеження фізичної особи у дієздатності та визнання її недієздатною), немає визнання позову, збільшення і зменшення розміру позовних вимог, виходу за межі заявлених вимог. Суд уживає заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи, тому він може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч.2 ст. 235 ЦПК), що теж відрізняє окреме провадження від інших видів провадження. При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються (ч.7 ст. 235 ЦПК). Рішення суду у справах окремого провадження не підлягають примусовому виконанню, але мають загальнообов'язковий характер (ст. 14 ЦПК).

Варто також зосередити увагу на дії одного з принципів цивільного судочинства – змагальності і виявити, чи проявляється даний принцип при вирішенні справ окремого провадження. Законодавець у ч.3 ст. 235 ЦПК вказує, що положення щодо змагальності та меж судового розгляду у справах окремого провадження не застосовується. Ми вважаємо, що принцип змагальності все ж таки діє при вирішенні справ окремого провадження, але по-особливому, оскільки він у першу чергу реалізується у правах заявника та заінтересованих осіб. Так, заявник має право подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, давати усні і письмові пояснення, подавати доводи і міркування, заперечення, доводити суду свої вимоги та ін. (за аналогією зі ст. 27 ЦПК). Не слід заперечувати і той факт, що даний принцип реалізується не у всіх справах окремого провадження. Найчастіше він проявляється у справах про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та недієздатною, надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або отримання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, адже залучені до участі у справі зацікавлені особи можуть спростовувати ці факти. Установлені законодавцем винятки щодо принципу змагальності та меж судового розгляду в окремому провадженні можуть свідчити про посилення явного дуалізму позовного та окремого проваджень цивільного судочинства, який не був таким за попереднім ЦПК України. Цим, власне, піддав сумніву базовий принцип – принцип єдності цивільного процесу та цивільної процесуальної форми судочинства, як єдиної за своєю природою діяльності зі здійснення правосуддя в цивільних справах [7, с. 707].

Не лише принцип змагальності, але і принцип диспозитивності діє не в повному обсязі, оскільки в окремому провадженні не застосовуються такі характерні для позовного провадження інститути як мирова угода, визнання позову, відмова від позову, забезпечення позову. Разом з тим, по-іншому реалізується і принцип одноособовості і колегіальності розгляду справ – усі справи окремого провадження розглядаються суддею одноособово, за винятком справ, перелічених в пунктах 1, 3, 4, 9, 10 ч.1 ст. 234 ЦПК, які розглядаються у складі одного судді і двох народних засідателів. Є також винятки із принципу неможливості перегляду рішення судом, який його ухвалив. Адже у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи не-

дієздатною, визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, в разі вичуження чи появи особи, суд, який ухвалив рішення, може його скасувати й ухвалити нове, не передаючи справи до апеляційної інстанції.

Порядок вирішення справ окремого провадження, як специфічна процесуальна форма, включає в себе ті ж стадії, що і справи позовного провадження, а саме: відкриття провадження у справі, провадження у справі до судового розгляду, судовий розгляд та ухвалення судового рішення. Перелічені стадії також наділяються деякими особливостями щодо їх проведення. Як правильно зазначає М.М. Ясинок, кожна справа окремого провадження, будучи процесуальною формою, за своєю суттю не відрізняється від суті процесуальної форми позовного провадження, оскільки вони створюються на основі організаційних дій суду відповідно до процесуальних норм [13, с.28].

У літературі з цивільного процесу існує думка, що якщо в таких справах немає сторін з протилежними інтересами, то і не може бути судових дебатів. І.Жеруоліс, виділяючи окреме провадження своєрідної процесуальної форми, підкреслював специфіку проведення судового засідання в цьому провадженні, вказуючи на відсутність змагальності процесу, судових дебатів, дещо інший порядок допиту свідків [5, с. 72]. Проте вважаємо, що судові дебати не можна лише ототожнювати зі змаганням сторін, адже це та частина судового засідання, метою якої є встановлення остаточних вимог заявника та думок зацікавлених осіб щодо встановлюваного факту. Тому ця частина судового засідання обов'язково повинна бути проведена в ході розгляду та вирішення справи.

Відповідно до ч.2 ст. 235 ЦПК, на відміну від позовного провадження, суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Це положення є підставою для активності суду у збиранні доказів та підсилює роль суду при розгляді справ окремого провадження. На відміну від позовного провадження, в окремому провадженні суд досить активний у доказовій діяльності. Розкриваючи суть процесуальної діяльності суду та учасників процесу у справах окремого провадження, М.М. Ясинок вважає, що нею є «процесуально-правова конструкція всіх процесуальних дій, що характеризується чергуванням активної та пасивної їх форм, зумовлених процесуальними нормами та здійснена суб'єктами в межах процесуальної форми» [13, с. 94].

Отже, у діючому цивільному процесуальному законодавстві закріплена ще одна форма судового захисту, в основі якої позовна форма і

яка має специфічні особливості розгляду, що відрізняють її від останньої. Предмет розгляду, процедура діяльності учасників процесу і ряд інших вирізняльних ознак дозволяє нам визначити цю форму як окреме провадження. Властива судовій діяльності з розгляду і вирішення цивільних справ цивільна процесуальна форма суттєво відрізняє даний вид провадження від інших тим, що в його основі спрощений порядок вирішення справ через відсутність у ньому спору про право цивільне. Тому під окремим провадженням належить розуміти сукупність норм цивільного процесуального права, які регулюють провадження з окремих категорій справ, що характеризуються відсутністю спору про право і специфічними особливостями порядку розгляду.

Висновки. На підставі викладеного автор дійшла висновку, що окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, який характеризується специфічним, процесуальним порядком розгляду і вирішенням чітко визначених процесуальним законом категорій цивільних справ, у яких суд установлює дії, події, стан, здійснює захист охоронюваних законом інтересів громадян і організацій. Визначено, що всі справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил цивільного судочинства, за винятком деяких положень і меж судового розгляду, і мають додаткові особливості розгляду. Оскільки ЦПК України виходить із єдності позовного та окремого провадження, то в ньому містяться норми, що можуть застосовуватися як у позовному, так і в окремому провадженні. Крім того, ЦПК містить також норми, які мають спеціальний характер для тих чи інших справ окремого провадження та норми, що застосовуються винятково в окремому провадженні. Така законодавча конструкція взаємодії різних за обсягом дій правових норм безпосередньо певною мірою визначається ч. 3 ст. 235 ЦПК, відповідно до якої справи окремого провадження розглядаються судом із додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. У справах окремого провадження чітко визначене коло заявників, обов'язковою є підготовка суддею справи до судового розгляду, можливий вихід суду за межі заявлених вимог, обмежена дія принципу змагальності та ін.

Список літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004р. [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу : <http://zakonl.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Вукот М. А. Спор о праве гражданском как основа искового производства / М.А. Вукот // Вопросы развития и защиты прав граждан и социальных организаций : межвузовский тематический сборник. – Калинин : КГУ, 1980. – С.63-68.
3. Добровольский А.А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А.А. Добровольский, С.А. Иванова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 159 с.
4. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / П.Ф. Елисейкин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 128 с.
5. Жеруолис И. Сущность советского гражданского процесса = Tarybinio civilinio proceso esme / И. Жеруолис ; ред. кол. : А. Жюрлис (отв. ред.) и др. – Вильнюс : Минтис, 1969. – 204 с. – (Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР. Т. VII, выпуск 2).
6. Каллистратова Р.Ф. Установление юридических фактов судом в порядке особого производства / Р.Ф. Каллистратова // Избранные труды по арбитражному и гражданскому процессам. – Краснодар : Совет. Кубань, 2007. – С. 89-93.
7. Курс гражданского процессу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова та ін.]; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
8. Мельников А.А. Особое производство в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М. : Наука, 1964. – 128 с.
9. Проблемы науки гражданского процессуального права / [В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова та ін.]; под ред. проф. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.
10. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты / Татьяна Владимировна Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 676 с., [XVI]. - Библиогр. в подстрочных ссылках.
11. Фурса С.Я. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посібник / С.Я. Фурса. – К., 1999. – 309 с.
12. Чечот Д.М. Неисковые производства / Д.М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1973. – 166с.
13. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія / Микола Михайлович Ясинок ; Нац. ун-т. – О. : Одеська юридична академія, 2011. – 380 с.
14. Ясинок М.М. Процесуальна форма цивільного судочинства, її природа та складові елементи / М.М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4-5. – С. 162.

Стаття надійшла до редколегії 12 вересня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії О.В. Гетманцевим.

I.Y. Tatulych

The procedural peculiarities of the proceedings and solutions of the cases of the separate prosecution

Summary

The scientists views on the legal nature of the separate prosecution that exist in the theory of civil procedural law are described in the given article. The procedural peculiarities of the separate prosecution are also characterized. On the analysis authority of these issues the common and uncommon features of the separate prosecution in comparison with the action proceeding were determined and own conclusions were made.

Key words: separate prosecution, procedural order, issue of law, applicant party, interested party, application, claim, manner of proceeding.

И.Ю. Татулич

Процессуальные особенности рассмотрения и решения дел особого производства

Аннотация

Изложены существующие в теории гражданского процессуального права взгляды ученых на правовую природу особого производства. Охарактеризованы процессуальные особенности рассмотрения дел особого производства. На основании анализа этих особенностей определены общие и отличительные черты особого производства в сравнении с исковым видом производства, а также сформулированы собственные выводы.

Ключевые слова: особое производство, процессуальный порядок, заинтересованные лица, заявление, иск, вид судопроизводства.